

Prof. dr hab. Stefan M. Kwiatkowski
Akademia Pedagogiki Specjalnej
im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie
Instytut Pedagogiki

Warszawa, 31.08. 2022 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej Małgorzaty Ptak

Determinanty przywództwa w edukacji

przygotowanej pod kierunkiem prof. UAM dra hab. Mirosława Śmiałka

Przywództwo, rozumiane jako forma współdziałania w grupie, jest warunkiem efektywnej realizacji zadań zawodowych. Wraz ze wzrostem złożoności tych zadań, a także z coraz szybszymi zmianami w środowisku społecznym, rośnie zapotrzebowanie na przywódców – na osoby, które dzięki swoim predyspozycjom są w stanie pokierować pracą swoich współpracowników. Chodzi przy tym o specyficzne kierowanie polegające na tworzeniu możliwości do wspólnego (grupowego) wyznaczania celów, opracowywania dróg prowadzących do ich osiągnięcia, a następnie do monitorowania podejmowanych działań.

Można wyliczyć szereg cech, którymi powinni charakteryzować się przywódcy. Niezależnie jednak od układu i hierarchii tych cech niezbędne jest kształtowanie ich od najmłodszych lat – najpierw w środowisku rodzinnym, a następnie w szkołach różnych typów i poziomów. Potrzebna jest do tego wiedza o istocie przywództwa i jego uwarunkowaniach w domu rodzinnym i w szkole, zdobyta dzięki analizom literatury przedmiotu oraz wynikom badań empirycznych.

Poszukiwaniu wiedzy tego rodzaju poświęcona jest rozprawa doktorska „Determinanty przywództwa edukacyjnego” autorstwa Małgorzaty Ptak.

Doktorantka w strukturze swojej dysertacji wyróżniła następujące rozdziały:

- I. Teoretyczny obraz nauczyciela – wychowawcy w kontekście przywództwa
- II. Teoretyczna i normatywna obecność ucznia w kontekście przywództwa
- III. Metodologiczne podstawy pracy doktorskiej
- IV. Problematyka badawcza
- V. Szacowanie rzetelności zastosowanych narzędzi
- VI. Determinanty przywództwa edukacyjnego w świetle wyników badań własnych

Strukturę tę uzupełniają: merytoryczny *Wstęp*, *Zakończenie*, *Bibliografia*, *Spis rysunków, tabel, wykresów* oraz *Aneksy* (kwestionariusze ankiet).

Z punktu widzenia przyjętych w naukach społecznych praktyk dotyczących struktur prac teoretyczno – empirycznych, do których zalicza się rozprawa doktorska Małgorzaty Ptak, należy zauważyć, że po rozdziałach o charakterze teoretycznym (rozdziały I i II) powinien wystąpić rozdział dotyczący założeń metodologicznych badań własnych, a nie metodologicznych podstaw pracy doktorskiej. Poza tym w rozdziale IV przedstawiono nie „problematykę badawczą” a wyniki badań własnych na tle wyników innych badaczy. Zdziwienie budzi także umieszczenie rozdziału V „Szacowanie rzetelności zastosowanych narzędzi badawczych” po rozdziale zawierającym wyniki badań, a nie jako podrozdziału rozdziału III (dotyczy to szczególnie rozważań teoretycznych zawartych na stronach 420-426).

Przejdę teraz do syntetycznej charakterystyki poszczególnych rozdziałów i ich merytorycznej oceny.

W rozdziale I „Teoretyczny obraz nauczyciela – wychowawcy w kontekście przywództwa” Doktorantka w pierwszej kolejności analizuje oczekiwania formułowane wobec nauczycieli w teoriach pedagogicznych. Odwołuje się przy tym do paradygmatów pedagogiki jako nauki społecznej oraz do jej różnorodnych nurtów. Analizuje także rolę współczesnego nauczyciela wynikającą z przytaczanych ujęć teoretycznych, prowadzi rozważania na temat roli nauczyciela w środowisku lokalnym i w środowisku rodzinnym. W dalszej części rozdziału stopniowo przybliża się do analiz związanych z przywództwem nauczycieli. Omawia istotę autorytetu edukacyjnego, wielokulturowości w edukacji i transgresji edukacyjnej. Szczegółowo referuje różne odcienie wizji przywództwa edukacyjnego - obecne w literaturze pedagogicznej, psychologicznej i socjologicznej oraz w literaturze z zakresu nauk o zarządzaniu. Treści zawarte w tym rozdziale wskazują na bardzo dobre przygotowanie merytoryczne Doktorantki, na znajomość literatury przedmiotu i umiejętność dokonywania niezbędnych syntez. Daje się jednak zauważyć nadmiar treści ogólnych dotyczących pedeutologii. Wystarczyło ograniczyć się do zagadnień bezpośrednio odnoszących się do przywództwa edukacyjnego nauczycieli (podrozdział 1.7.). Pewnym mankamentem jest również nadreprezentacja treści o charakterze propedeutycznym oraz definiowanie pojęć powszechnie znanych. Utrudnia to niewątpliwie lekturę rozdziału.

Rozdział II „Teoretyczna i normatywna obecność ucznia w kontekście przywództwa”, podobnie jak rozdział I, jest szeroko zakrojonym studium teoretycznym – tym razem na temat oczekiwań wobec uczniów w teoriach pedagogicznych, podmiotowości uczniów w ujęciu personalistycznym, obecności uczniów w środowisku rodzinnym, szkolnym i wśród społeczności lokalnej. Po takim wprowadzeniu Doktorantka w analogiczny sposób jak w rozdziale I stopniowo przybliża się do głównego wątku, czyli uwarunkowań przywództwa

uczniów. Prowadzi w tym celu interesujące analizy teoretyczne obejmujące problemy autorytetu w środowisku uczniowskim, rolę ucznia w dokonujących się transformacjach kulturowych, patologie szkolne i wreszcie perspektywność przywództwa w środowisku uczniowskim. Także w tym rozdziale Doktorantka wykorzystuje bogatą literaturę pedagogiczną, psychologiczną, socjologiczną i dodatkowo filozoficzną. Słabością jest ponownie nadmiar treści ogólnych, tylko luźno związanych z przywództwem uczniowskim. Szkoda, że Doktorantka nie rozbudowała treści podrozdziału 2.6., przy jednoczesnym ograniczeniu zawartości podrozdziałów 2.1.-2.5.

Rozdział III „Metodologiczne podstawy pracy doktorskiej” (uwagę dotyczącą tego tytułu sformułowałem już wcześniej) poświęcony jest założeniom metodologicznym badań własnych. Doktorantka najpierw przedstawia specyfikę badań ilościowych i jakościowych, a następnie prezentuje przedmiot, cele i problematykę badań. Za przedmiot badań przyjęła „przywództwo w całym spektrum przestrzeni edukacyjnej, rozumianej jako przywództwo edukacyjne i przywództwo w przestrzeni edukacyjnej” (s. 318). Wystarczyłoby ograniczenie do pierwszego członu – „przywództwo w całym spektrum przestrzeni edukacyjnej”. W tym miejscu należałoby jeszcze raz, tym razem syntetycznie, zdefiniować pojęcie „przestrzeni edukacyjnej”. Cel badań mógłby być również ograniczony do analizy „determinantów przywództwa w edukacji, w środowisku nauczycielskim i uczniowskim” (s. 319). Swoistym następstwem tak ujętego celu mogłaby być (proponowana przez Doktorantkę): pedagogiczna koincydencja, sformatowana w triangulacyjną spiralę pedeutologiczną przestrzeni edukacyjnej (!). Zauważmy, że w celu badań nie uwzględniono obecnego w badaniach komponentu studenckiego. Wyprowadzone z ogólnego celu badań cele poznawcze, praktyczne i teoretyczne nie budzą zastrzeżeń. Mam jednak wątpliwość, czy pierwszy cel główny (C.G.1. – s. 320) może być uznany za cel

badań – „Analiza literatury pedagogicznej pod kątem obecności obrazu nauczyciela jako przywódcy w edukacji” jest bowiem raczej wstępnym etapem procedury przygotowywania pracy doktorskiej, a nie celem badań. Pozostałe cele główne i wynikające z nich cele szczegółowe są, moim zdaniem, sformułowane poprawnie. Podobną opinię mam w stosunku do problemów badawczych (przedstawionych w formie pytań) – głównych i szczegółowych. Z problemami badawczymi powiązane są hipotezy (w postaci przewidywanych odpowiedzi na problemy – pytania badawcze) – również główne i szczegółowe. Układ: przedmiot, cele i problemy/pytania badawcze oraz hipotezy uzupełniony jest prezentacją właściwie dobranych zmiennych i ich wskaźników. Przyjęte przez Doktorantkę metody, techniki i narzędzia badawcze są dobrze dobrane w kontekście przyjętych celów badań, problemów badawczych i hipotez. Nie są one jednak wyczerpująco opisane. Tytuł podrozdziału 3.4. („Metody, techniki i narzędzia badawcze”) sugeruje, że w pierwszej kolejności zostaną scharakteryzowane metody badawcze. Tymczasem Doktorantka wspomina jedynie o metodzie sondażu diagnostycznego (s. 328-329), pomija techniki badawcze i koncentruje uwagę na narzędziach badawczych, w tym na autorskim Kwestionariuszu Edukacyjnych Uzdolnień Przywódczych. Nie podaje jednak szczegółów dotyczących koncepcji tego narzędzia – wspomina tylko, że jest to narzędzie oparte na narzędziach skonstruowanych przez innych autorów (s. 330). Poważne zastrzeżenia natury metodologicznej budzi fragment pracy doktorskiej dotyczący organizacji, terenu i przebiegu badań. Doktorantka nie podaje kryteriów doboru próby badawczej. Zamiast tego informuje, że o „wyrażenie opinii poproszono uczniów i nauczycieli z kilkunastu placówek szkolnych na terenie całego kraju” (s. 322). Po raz kolejny pomijani są studenci – z uczelni wyższej w Opatówku. Nie wiadomo poza tym dlaczego akurat ta uczelnia została wybrana do badań! Jeżeli nie jest pomyłką podany fakt, że „badania empiryczne

przeprowadzono w okresie I – X 2009 roku” (s. 334), to nie można tego pozostawiać bez komentarza. Jakie czynniki spowodowały, że praca doktorska została złożona na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu dopiero w roku 2021? Kończąca rozdział charakterystyka badanych nauczycieli (w tym dyrektorów), uczniów i studentów daje dobry obraz badanej grupy.

Wyniki badań własnych wraz z ich analizą zostały zaprezentowane w rozdziale IV, nazwanym „Problematyka badawcza”. Nie jest to, jak już wspomniałem, nazwa odpowiednia do zawartości merytorycznej tego rozdziału. Doktorantka przedstawia w nim wyniki własnych badań na tle wyników badań autorów zajmujących się problematyką środowiska nauczycieli, w szczególności badaniem aksjologicznych podstaw zawodu nauczycielskiego oraz opinii nauczycieli o swoich uczniach i opinii dyrektorów szkół o pracujących w nich nauczycielach. Wyniki tych badań stanowią, zdaniem Doktorantki, argument przemawiający za potrzebą pogłębionych badań nad przywództwem edukacyjnym. Można dyskutować z Doktorantką ponieważ badania, na które się powołuje były prowadzone 20 lat temu. Wyniki badań własnych są przedstawione w układzie: szkoła podstawowa, gimnazjum, szkoła średnia (bez podziału na licea ogólnokształcące i technika). Godny podkreślenia jest fakt, że wyniki uzyskane przez Doktorantkę są bardzo interesujące zarówno od strony diagnostycznej, jak i prognostycznej. Wykraczają one poza wąskie ramy przywództwa edukacyjnego – charakteryzują uczniów, nauczycieli i dyrektorów oraz studentów studiów pedagogicznych. Odpowiedzi na pytania zawarte w autorskim kwestionariuszu są opatrzone merytorycznym komentarzem wskazującym na wysokie kompetencje Doktorantki w obszarze pedeutologii, na umiejętność analizy złożonych zjawisk zachodzących w przestrzeni edukacyjnej. Na szczególne wyróżnienie zasługują fragmenty dotyczące roli przywództwa edukacyjnego w

środowisku uczniowskim, autooceny przywódczej roli dyrektora szkoły, przywództwa edukacyjnego w opinii uczniów oraz oczekiwań uczniów wobec przywództwa edukacyjnego. Co istotne, rozdział zamyka zestawienie, opracowane na podstawie wyników badań, obrazujące syntetyczne opinie badanych umożliwiające opracowanie katalogu postaw i zachowań nauczyciela – przywódcy oraz cech ucznia – przywódcy.

Jeśli chodzi o rozdział V „Szacowanie rzetelności zastosowanych narzędzi badawczych”, to jego początkowa część mogłaby być przeniesiona do rozdziału III (opisy procedur badawczych, podstawowe definicje). W zasadniczej części Doktorantka przedstawiła podstawowe korelacje pozwalające na określenie relacji występujących między przywództwem a cechami środowiska uczniowskiego i nauczycielskiego. Jest to bardzo interesujący poznawczo element wyników badań i analiz statystycznych. Doktorantka, podobnie jak w przypadku komentarzy przedstawionych w rozdziale IV, wykazała się dojrzałością merytoryczną, a dodatkowo wiedzą z zakresu statystyki umożliwiającą weryfikację przyjętych hipotez.

Zamykający pracę doktorską rozdział VI „Determinanty przywództwa edukacyjnego w świetle wyników badań własnych” jest obszernym podsumowaniem problematyki badawczej umiejscowionym w kontekście współczesnej pedagogiki. Doktorantka umiejętnie odwołując się do tekstów pedagogicznych, psychologicznych, socjologicznych i filozoficznych kreśli obraz współczesnego i przyszłego nauczyciela, a w efekcie obraz nowoczesnej szkoły – z uwzględnieniem kontekstu przywództwa edukacyjnego. Wykazuje się dobrą znajomością literatury przedmiotu (choć daje się zauważyć brak odniesień do najnowszych publikacji), wysoką erudycją i precyzją językową. Zidentyfikować można jednak wiele treści o charakterze propedeutycznym, powszechnie znanych w środowisku pedagogicznym (np. cechy nauczyciela i zasady

kształcenia nauczycieli – s. 463-464; style przywództwa – s. 483; rozwój osobowości – s. 536-537; wskaźniki gotowości szkolnej – s. 569-570). Mogłyby one z powodzeniem być włączone do materiałów dydaktycznych przeznaczonych dla studentów kierunków pedagogicznych. Wskazanie przez Doktorantkę wszystkich tego rodzaju treści byłoby jednocześnie realizacją celu praktycznego pracy doktorskiej (s. 319).

Wskazane usterki metodologiczne i strukturalne znacznie obniżają walory recenzowanej rozprawy. Nie mają jednak decydującego wpływu na jej ostateczną – pozytywną ocenę. Uważam bowiem, że spełnia ona wymagania sformułowane w ustawie z 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, a także ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce i ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Dlatego też wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów procedury doktoryzowania.

